

Exposé glede pitanja izlaska Hrvata iz Kraljevine S.H.S.*

[Ivo PILAR]

Pisac ovih redaka napisao je za vrijeme svjetskog rata 2 knjige, u kojima je odvrćao Hrvate od politike narodnoga jedinstva kano i od ulaza u novu jugoslavensku državnu tvorevinu, koja je bila [na] vidiku. Napisao je u proljeću 1915. pod pseudonimom Dr. Juričić oveću brošuru, gotovo knjigu »Svjetski rat i Hrvati«, /97 strana/¹ na hrvatskom jeziku, a napisao je god 1916 i 1917 pod pseudonymom L. v. Südländ svoje najveće djelo: »Die südslaw[ische] Frage und der Weltkrieg,«² na njemačkom jeziku, koja se danas smatra najtemeljijim djelom o jugoslavenskom pitanju.

Pisac je ovih redaka prvi zamijetio, da Koroščeva³ t.zv. Jugoslavenska Deklaracija od 30. svibnja 1917.⁴ vodi direktno u Veliku Srbiju, pak je izradio protudeklaraciju od 17. studena 1917. koja je danas u povijesti poznata pod [imenom] Stadlerove ili Klerikalne Deklaracije /Vidi Šišić Dokumenti o postanku Kralj. S.H.S. Str. 103./⁵ i to samo zato, što ju je potpisao Stadler⁶ na crkveni način, jer ju potpisani, premda jedini autor, u ono doba kano austrijski častnik⁷ nije mogao potpisati. U ovoj deklaraciji pisac ovih redaka zahtijevao je rješenje državnopravnoga pitanja na jugu monarhije u Hrvatskom smislu, na temelju hrvatskoga državnoga prava te uz neoskrvnjeno čuvanje hrvatske narodne i državne individualnosti te sjedinjenje zemalja, na koje se hrvatsko državno pravo proteže, najme Hrvatske, Slavonije, Dalmacije, Bosne i Hercegovine te hrvatske Istre u jedno političko i financijski autonomno tijelo unutar Habsburške monarhije.

Za propagiranje ideja ove deklaracije pisac je ovih redaka osnovao u Sarajevu stranku,⁸ i premda častnik, uređivao je njeko vrijeme »Hrvatski Dnevnik«⁹ u istom smislu i prorekao doslovno sve nesreće, koje su Hrvate danas snašle.

* Strojopisna kopija *Exposéa* nalazi se u Ostavštini Ive Pilara, Nacionalna i sveučilišna knjižnica, Zagreb.

¹ Dr. JURIČIĆ, *Svjetski rat i Hrvati. Pokus orientacije hrvatskoga naroda još prije svršetka rata.*, Komisionalna naklada knjižare Mirka Breyera, Zagreb, 1915., 1917.²

² Riječ je o djelu: L. v. SÜDLÄND, *Die südslawische Frage und der Weltkrieg. Übersichtliche Darstellung des Gesamt-Problems*, Manzschke k.u.k Hof-, Verlags- u. Universitäts- Buchhandlung, Wien, 1918.

³ Riječ je o slovenskom katoličkom svećeniku i političaru Antonu Korošču (1872.—1940.).

⁴ Misli se na Svibanjsku deklaraciju Južnoslavenskog kluba pročitano u Carevinskom vijeću u Beču.

⁵ Točan naslov: FERDO ŠIŠIĆ, *Dokumenti o postanku Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1914.—1919.*, Naklada »Matice Hrvatske«, Zagreb, 1920., 103-104 (Izjava klerikalne grupe bosansko-hercegovačkih katolika).

⁶ Riječ je o vrhbosanskom (sarajevskom) nadbiskupu Josipu Stadleru (1843.—1918.).

⁷ Pilar je bio pričuvni poručnik austro-ugarske vojske.

⁸ Radi se o frankovačkoj Stranci prava u Bosni i Hercegovini.

⁹ Puni naslov: *Hrvatski dnevnik za interese bosansko-hercegovačkih Hrvata*, (Sarajevo, 1906.—1918.).

Pisac ovih redaka, koji je ove svoje hrvatske podvige od 1914—18. platio time, da je u novembru 1918. samo jednim avanturističkim bijegom iz Bosne mogao spasiti svoj goli život,¹⁰ nada se da je izvan sumnje, da bi iz bilo kakvoga jugoslavenskoga raspoloženja zastupao stanovište, koje ovdje zastupa.

Pisac ovih redaka, koji je u svakom momentu zadnjih 20 godina života Hrvatskoga naroda ulagao sve svoje sile za njegovu veličinu, i što sretniji napredak, smatra svojom dužnošću, da u ovaj moment digne svoj glas. On smatra svojom dužnošću istaknuti:

da [je] sadanji moment za Hrvate potpuno nepodesan za provedenje rastave i izlaza[k] Hrvata iz Države S.H.S.¹¹

Kad promatramo razvitak od zadnjih 10 godina /1918—1928/ ne možemo previdjeti naglo padanje Srba, upravo njeke vrsti slom, uz istodobno polako dizanje Hrvata i oporavljanje od sloma 1914—18.

Ja tvrdim, da ovaj razvitak nije još postigao onakav razmjer snaga, gdje bismo mi Hrvati mogli postići onaj optimum, za kojim u ovom našem životnom pitanju moramo težiti. Niti su Srbi postigli nadir¹² svoga nazadovanja, niti smo se mi Hrvati toliko oporavili, da bismo mogli nastupiti tako izvanredno tešku zadaću, kao što je potpuna državna samostalnost Hrvatske. Poklič: »Hrvatska je sposobna za samostalan život« upravo je tako iluzionistički optimizam, kao što su ga imali hrvatski jugovinci¹³ u pogledu budućnosti politike narodnoga jedinstva. Hrvati imaju kobno nagnuće k neutemeljenom optimizmu, nu pošto smo tu slabost jedamput tako skupo platili, moramo se čuvati, da opet u nju ne padnemo.

Nepodesnost sadanjega momenta za izlazak iz današnje situacije obrazlažem sa sljedećim:

1./ Moj dvadesetgodišnji boravak i narodni rad u Bosni /1900—1920/ naučio me je gledati na mnoge probleme Hrvatske Politike na način sasvim nov i različan od većine Hrvatskih političara.

Medju moje posebne poglede spada i uvjerenje, da su Hrvatska[,] Slavonija i Dalmacija teritorij geopolitički za samostalan život sasvim nepodesne. Ja tvrdim da to mora razumjeti svatko, tko si iole daje truda da si jasno predoči sliku Trojednice¹⁴ koju ovdje donosim.—

¹⁰ Pilar aludira na odlazak iz Tuzle i povratak u rodni Zagreb.

¹¹ Misli se na Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca.

¹² nadir (arap.) = najvišoj točki (zenitu) suprotna točka koja se nalazi na »donjoj« nebeskoj polutki

¹³ Pilar misli na hrvatske političare i intelektualce koji su bili pristaše jugoslavenske ideologije.

¹⁴ Trojednica = Trojedna Kraljevina Hrvatska, Slavonija i Dalmacija

Raskrečena kobasica, kako se prikazuju Trojedinica samo je ljuska, iz koje nesretni i dosele nedovoljno ocijenjeni katoličko-bogomilski raskol 12—15 stoljeća iz narodne cjeline izrgao po svojim posljedicama najveći dio hrvatski[h] zemalja, najme Bosnu i Hercegovinu, Crnu Goru, Sandžak i Mačvu,¹⁵ apsolutno je nesposobna, da vodi samostalan život, a naposeb nesposobna da podnese kombinirani magjarsko-talijanski pritisak, koji je Konstanta u našoj povijesti, jer od god. 1084. do danas dominira našom pov[il]ješću. Danas je pako sa Italijom unitom¹⁶ a osobito dolaskom agresivnoga i imperialističkoga fašizma ova opasnost osobito velika.

Situacija Hrvatske postaje konačno izgubljena, ako u Bosni i Hercegovini, među raširena dva Kraka, sjedi neprijateljska Velika Srbija.

Ovi raskrečeni Krakovi postaju održivi i Hrvatska za samostalni život sposobna, tek onim časom, kada može dobiti ne samo cijelu Bosnu, nego i najmanje današnju Crnu Goru, nekadašnju Crvenu Hrvatsku.

Ovu ideju obradio sam g. 1918. u svom djelu »Politički Zemljopis Hrvatskih zemalja« koji je za pravo izvadak iz nacra za jedno veće djelo političke prirode.¹⁷

Po mom najdubljem uvjerenju i onaj nacrt koji je Hrvatsko Pravo¹⁸ od 20. IX. 1928. br. 5179 donijelo kao New Organisation of Middle-Europe je neodrživ, zato za Hrvate neprihvatljiv.—

Iz svega toga slijedi, da Hrvati smiju pristupiti osnutku svoje samostalnosti tek onda, kad mogu iz sadanje državne formacije dobiti najmanje čitavu Bosnu. I u tom slučaju postaje neodrživ veći dio Srijema i Boka Kotorska, zajedno i sa najjužnijom Dalmacijom.—

Da se i ovo može držati[,] trebalo bi dobiti nekadanju banovinu Mačvu i Crnu Goru, koje su nekada bili dijelovi Hrvatske Države. Za Crnu Goru bilo bi prije 15 godina potpuna utopija tako što i pomisliti, danas nije više utopija. A ako Hrvati budu imali živaca i karaktera, da podnesu današnje poteškoće, budu imali snage, da tim teškoćama suprotstave odlučan i snažan otpor, a ne padnu u političku histeriju, kao što su pali za prva dva decenija XX stoljeća, onda za 10 godina mnogo što, što danas izgleda još kao utopija, neće više biti utopija.

Danas pako svi ti razvitci još nisu dozreli. Danas Hrvati ne mogu računati ni na čitavu Bosnu i Hercegovinu. U vrijeme, kada Francuska i Engleska poduzimaju u Sofiji demarš u korist Srbije[,] značilo bi illuzionizam najopasnije vrsti vjerovati u to, da mi možemo dobiti i Bosnu i Hercegovinu. Da budemo mogli i na to uspješno reflektirat[,] morati ćemo najprije paralizirati činjenicu, da su Srbi 70 godina svjesno i svrsishodno rade na osvojenju Bosne, dočim je naša politika u svako doba zapackala bosansko pitanje, što vrijedi i za najnovije doba; da su Srbi Evropu uvjerali, da je Bosna Srpska, što im je moglo uspjeti tim lakše pošto [je] i Hrvatski historičar, koji

¹⁵ Vidi: *Bogumilstvo kao religijozno-povijesni te kao socijalni i politički problem*. Dva predavanja Dra Ive Pilara što ih je na 10. veljače i 10. ožujka 1927. održao u Sociološkom društvu u Zagrebu, Zagreb, 1927.

¹⁶ Italia unità (tal.) = ujedinjena Italija

¹⁷ Vidi: Ivo PILAR, *Politički zemljopis hrvatskih zemalja. Geopolitička studija*, Komisionalna naklada »Hrvatske Knjižare« u Sarajevu, Sarajevo, 1918.

¹⁸ Središnje glasilo Hrvatske stranke prava (frankovaca), koje je s prekidima izlazilo u Zagrebu (1895.—1932.).

vrijedi kao osobiti hrvatski patriota Vjekoslav Klaić,¹⁹ Bosnu proglasio srpskom naseobinom [i] državnom tvorevinom. /Povjest Hrvata I. str. 33, redak 38-44/.²⁰ Dok ne dokažemo, ne ispravimo tako teške grijehе skrajna je lahkoumnost težiti za bezodvlačnim ostvarenjem svoje samostalnosti, koja mora ispasti najlošije.

Jer neima dvojbe u dogledno doba mi ćemo moći ostvariti našu državnu samostalnost. Ali ako ju ostvarimo na način, da ju nebudemo mogli održati, onda to znači konačni slom Hrvatske. To smatram da mora biti aksiom Hrvatske Politike.-

2./ Hrvati u velikom dijelu ne vide, da je momentano taktička situacija za njih vrlo nepovoljna. Hrvati si još nisu na žalost, prisvojili mudrost one fetve,²¹ koju je god. 1463 šeih-ul-islam²² izdao Sultanu Fatih[ul]²³ prigodom osvojenja Bosne: da je najveća budala, koji dopušta da ga iz iste rupe dva puta zmija ubode.²⁴

Linija Srpskohrvatske Koalicije²⁵ značila je ulazak u ovu državu, samo će najnedotupavniji optimizam vjerovati, da povratak na ovu liniju, koju reprezentira S.D.S. Kluba²⁶ može značiti izlazak iz ove države.

Ne može se previdjeti, da je S.D.S. koalicija za ovaj čas neophodna taktička nužda za Hrvate, ali se ne smije previdjeti ni to[,] da je to ujedno veliki momenat slabosti za njih.

Držanje Svet. Pribičevića,²⁷ do skora najvećega hrvatoždera, može se tumačiti samo na ovaj način: Srbijanci u svom neograničenom egoizmu, namijenili su mu ulogu crnca, koji je donjeo Hrvatsku, i svoju dužnost izvršio, pak može ići. Pribac²⁸ to kvitira²⁹ na taj način, da hoće beogradskoj čaršiji pokazati: ja sam ovu državu stvorio, ja ju mogu opet i rastvoriti.

¹⁹ Vjekoslav Klaić (1843.—1928.), povjesničar i profesor na Sveučilištu u Zagrebu; muzikolog.

²⁰ »Čini se međjutim, da sva plemena i njihove družine nijesu imale dovoljno prostora na tlu stare primorske Dalmacije, to manje, što su u tim krajevima zatekli mnogo starih žitelja slavenskoga porijetla. Na iztoku u nutarnje prijedjele Balkanskoga poluostrva nije im bilo moguće prodirati, jer su se ondje bili u zagorskim župama smjestili Srbi, osnovavši dvije poglavite oblasti: Rašu i Bosnu. Tako biše hrvatska plemena, koja ne mogaše naći sjelja u primorskoj Dalmaciji, prinudjena da sele opet na sjever, u staru rimsku Panoniju, naročito u krajeve oko Kupe, zatim između Drave, Dunava i Save.« (V. KLAJĆ, *Povjest Hrvata od najstarijih vremena do svršetka XIX. stoljeća*, Svezak prvi, Naklada knjižare Lav. Hartmana /Kugli i Deutsch/, Zagreb, 1899., 33.)

²¹ fetva = šerijatsko-pravna odluka (decizija); pravorijek mjesnoga islamskog vjerskog autoriteta izveden iz normi šerijatskog prava

²² U doba osvajanja Bosne čast vrhovnog osmanskog muftije obnašao je mula Hüsrev Mehmed Efendi (1460.—1480.); šejhulislama (tur. Şeyhülislam, Şeyh-ül Islam = vrhovni islamski vjerski autoritet u Osmanском carstvu)

²³ Mehmed II. Osvajač (1444., 1451.—1481.)

²⁴ Prispodoba o »zmiji« i »rupi« parafraza je jednog hadisa, tj. zapisa o Muhamedovim izrekama i postupcima.

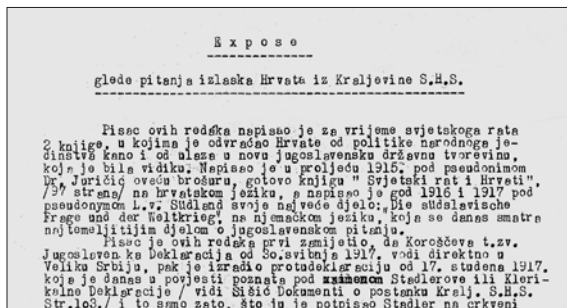
²⁵ Srpskohrvatska koalicija = Hrvatsko-srpska koalicija; koalicija hrvatskih i srpskih političkih stranaka nastala potkraj 1905. godine (Hrvatska stranka prava, Napredna stranka, Srpska samostalna stranka, Srpska radikalna stranka i Socijaldemokratska stranka Hrvatske i Slavonije te izvanstranački političari okupljeni oko Frana Supila i njegove politike »novog kursa«)

²⁶ Pilar misli na Seljačko-demokratsku koaliciju, koju su činile Hrvatska seljačka stranka i Samostalna demokratska stranka.

²⁷ Svetozar Pribičević (1875.—1936.), predsjednik Samostalne demokratske stranke.

²⁸ Pribac = S. Pribičević

²⁹ quitter (franc.) = kvitirati; odužiti se; potvrditi platež duga

Samo pod ovim taktičkim vidom prirodno je rastumačivo držanje Pribčevo. On je išao sa Srbijancima protiv Hrvata, a kad su ga prvi izigrali, ide sa Hrvatima protiv Srbijanaca. Ali to je samo taktika. Tek posve politički nezreo čovjek može očekivati, da će Pribac Hrvatima ikad pomoći, da izađu iz ove države, koja je bila životni ideal njegov. Čim postane u tom pogledu vruće, Srbijanci će raskriliti ruke i naći se u zagrljaju sa Tozom,³⁰ a po toliki put prevareni Hrvati biti će Prügelknaben³¹ za obojicu. Veliki svijet koji danas neće komplikacija, još će aplaudirati Srbima.

Svaki Hrvat, koji hoće da bude tretiran kao ozbiljan političar, mora razumjeti, da dotle, dok smo mi Hrvati prisiljeni, da na današnjoj bazi vodimo politiku, imamo podlogu samo za postignuće jedne autonomije i to u prilično skromnom opsegu. Težnja za većim ciljevima pod sadašnjim prilikama, znači politički hohštaplerej,³² za koji će oni, koji se budu upuštali u nj, nositi tešku odgovornost pred historijom.—

Mi dakle u ovom momentu, ako nećemo biti politički neozbiljni, ne smijemo ići preko okvira danih mogućnosti, i moramo gledati da skupimo sve sile, da u tom smjeru postignemo optimum.

3./ Nu ne samo unutarnja politička, nego i vanjskopolitička situacija nije povoljna razvrgnuću zajednice između Hrvata i Srba.—

Ne samo da u vanjskom svijetu ne uživamo najbolji glas. Narod koji je prije 10 godina napunjavao svijet svojom vikom, da hoće u državnu zajednicu sa Srbima, a danas, 10 godina kasnije, ga opet ispunja vikom, da hoće van iz te zajednice, prirodno ne može biti shvaćen vrlo ozbiljno. Našu situaciju pogoršava jošte činjenica, da čitavi aparat države S.H.S.³³ koji dobrim dijelom mi plaćamo, radi iz petnih žila, da nas pred velikim sv[il]jetom oblati, diskreditira i pokaže politički neozbiljnim, što usplijeva tim lakše, što se kod nas puno premalo pazi na odjek, koji će unutarnji događaji imati u vanjskom svijetu.

Glavni momenat vanjsko političke situacije, koji isključuje mogućnost našega obračuna sa Srbima, leži u tome, što je južnoslovensko pitanje pokrenulo godine 1914. svjetski rat, i što se sav svijet boji, da bi diranje u integritetu države S.H.S. mo-

³⁰ Toza = Svetozar Pribičević

³¹ Prügelknabe (njem.) = onaj koji dobiva batine umjesto pravoga krivca

³² hohštaplerej (njem.) = obmanjivanje drugih vanjskim sjajem ili sl.

³³ Misli se na Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca.

glo rasplamsati novi svjetski rat, za koji ima goriva u obilju, pošto je opće priznato, da je svjetska situacija danas gora, nego 1914.

Pod ovim vidom svaki, koji pokrene pitanje sadanjih međunarodnim ugovorima utanačenih granica S.H.S. ima računati na najlošiji prijam kod svih velikih sila, osobito sjedinjenih Država,³⁴ Engleske i Francuske. Taj je pritisak toli jak, da mu se bezuslovno mora pokoriti Mussolini,³⁵ koji ima za sobom velevlast Italiju. Jer da toga nije, signor Mussolini bio bi već davno počeo baruffu³⁶ s nama. U što se pak ne smije upuštati jedna velevlast, tim manje smijemo dirati u tu stvar mi Hrvati, jedna mala, momentano vrlo oslabljena nacija.

I još sa jednoga daljnjega razloga ne smijemo mi načinjati pitanje likvidacije S.H.S. pošto fašistička Italija jedva čeka, da bi njetko drugi uzeo na se pred velikim silama odium³⁷ pokretanja toga pitanja, a da ona može bez te odgovornosti nastupiti sa svojim zahtjevima.

Mi dapače možemo sa sigurnošću računati da će ako nutarnje rasulo u [Kraljevini] S.H.S. nebude došlo tako brzo, kako Italija računa, ona kušati Hrvate podstrekovati na istup protiv Srba.

Italija se je izvrsno diplomatski pripremila na ovaj događaj, na koji ona sigurno računa. Ona je povezala sve naše zasjede,³⁸ dapače i naše malobrojne saveznike /Rumuniju i Grčku!/³⁹ diplomatskim paktima, kojima je, o tome ne može biti dvojbe, glavni cilj dioba teritorija Kraljevine S.H.S.

Njezin pakt sa Turskom⁴⁰ ne znači ništa drugo, nego da je ovaj čas napustila svoje aspiracije na Malu Aziju — jer drži, da je Balkan t.j. [Kraljevina] S.H.S. locus minoris resistentiae,⁴¹ gdje će najlakše naći podesno poprište za svoje ekspanzivne težnje.

Svako pokretanje naše rastave od stola i postelje sa Srbima znači u tom času na nas u najboljem slučaju primjenu londonskoga pak[ta],⁴² a kraj malo samo nepovoljnije situacije još i gore, najme gubitak čitave Dalmacije.

Iz toga slilijedi, da mi Hrvati moramo razumjeti, da svoj veliki obračun sa Srbima moramo ostaviti za onaj čas, kad Italija bude paralizirana. To će pako biti samo onda, kada padne fašistički režim ili pako, kada Italija dodje u otvoreni konflikt sa kojom drugom velevlasti. To pako nije isključeno, jer je Italija svojom nemirnom i agresivnom[,] upravo brigantskom⁴³ poli[tu]kom svom svijetu dojadila, pak mora s vremenom izazvati istu reakciju, koju je nekada izazvala Vilhel[m]ovska Njemačka.⁴⁴

³⁴ Misli se na Sjedinjene Američke Države.

³⁵ Benito Mussolini (1883.—1945.), talijanski političar.

³⁶ baruffa (tal.) = svađa, smutnja, tučnjava

³⁷ odium (lat.) = mržnja, omraženost; nenaklonost

³⁸ Vjerojatno treba stajati »susjede«.

³⁹ Posljednje su dvije riječi nadopisane rukom.

⁴⁰ Italija i Turska sklopile su pakt o prijateljstvu u svibnju 1928. godine.

⁴¹ mjesto najmanjeg otpora

⁴² Ugovor koji su 26. travnja 1915. sklopile sile Antante i Kraljevina Italija.

⁴³ brigante (tal.) = drumski razbojnik, gusar, pirat

⁴⁴ Misli se na doba vladavine njemačkoga cara i pruskog kralja Vilima II. Hohenzollerna (1888.—1918.).

Prama tome ima pitanje našega razlaza sa Srbima kod nas sići sa dnevnoga reda. Mi moramo pustiti Srbima, diplomatski odijum, da oni hoće razlaz, dotično amputaciju. Kroz 80 godina oni trube u svijet Safarik⁴⁵-Vuk-Stefanovićeve⁴⁶ falzifikacije poviljesti, da smo mi Hrvati samo jedno Srpsko pleme. Sad neka nose oni odijum da hoće jedan dio svoga narodnoga tijela baciti od sebe, i nek sami demantiraju ono što je kroz jedno stoljeće bilo osnovkom njihove politike.

Samo potpunom stegom možemo mi popraviti našu u velikom svijetu pokolebanu političku reputaciju.—

Zadaća naše politike mora biti izvojevati Hrvatima najbolju moguću situaciju u [Kraljevini] S.H.S. i u tom poslu vratiti se na maksimu bana Mažuranića.⁴⁷ Kad je čovjek u paklu mora tražiti mjesto gdje je najmanje vruće. Hrvatski narod mora nastojati da dobije što veći utjecaj na državnu politiku [Kraljevine] S.H.S. a osobito na vanjsku politiku naše države. Ona mora nastojati da postane tolika efektivna moć u državi da može zaštititi naše sunarodnjake od progona, koji su na dnevnome redu i koji neće prestati. Da se sve to može postići, moraju Hrvati nastojati, da se ojače, a to je moguće samo uzornom političkom organizacijom, rastepenih hrvatskih sila, vođenjem jedne pametne i oprezne politike, te intenzivnim radom na privrednom i prosvjetnom polju, koji neće biti lagan, pošto će državna vlast na svakom koraku taj rad ometati, ali i to se da postići. Valja polaziti sa stanovišta da su žive sile naroda vazda jače od mrtve državne mašine.

Onda će prestati ovo ču[vl]stvo straha, ono histeričko raspoloženje koje je 1914—1918 zavelo Hrvate na jedan prenatrpan i neoprezni postupak. Slično raspoloženje stanovitih krugova prijeti i opet nepromišljenim činima od strane Hrvata.

Ako Hrvati ne postupe ovako i ako u nepodesni momenat forsiraju ispraviti pogreške, koje su 1914-1920. počinili, onda će se moći njihova tragika zbiti u formulu:

Hrvati su ludo išli u Državu S.H.S.⁴⁸ a još luđe su išli iz nje. A ova tragika može postati i tragedijom Hrvatskoga naroda.

Priradili i bilješkama popratili Z. Matijević, T. Jonjić i Z. Hasanbegović

⁴⁵ Pavel Josef Šafařík (1795.—1861.), slovački filolog i povjesničar.

⁴⁶ Vuk Stefanović-Karadžić (1787.—1864.), srbijanski jezikoslovac.

⁴⁷ Ivan Mažuranić (1814.—1890.), hrvatski ban (1873.—1880.).

⁴⁸ Misli se na Kraljevstvo / Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca, a ne na kratkotrajnu Državu Slovenaca, Hrvata i Srba (listopad-prosinac 1918.).